

טשרניחובסקי לנוכח פסל אפולו

הארץ, תרבות וספרות, 7.8.09

מאת זהר ויעקב שביט

אפולו שעל פיו כתב שאול טשרניחובסקי את השיר "לנוכח פסל אפולו" לא היה כנראה אלא פסל גבס באוניברסיטה הישנה של היידלברג, העתק של הפסל המפורסם "אפולו מבלודרה". ו"הנאוה מדיסלברג" היתה מלצרית בבית המרזח "אצל הספינה השחורה". מסע בהיידלברג ובסביבותיה בעקבות מקורות ההשראה של הנוכרי שבמשורריו, שהחודש ימלאו 134 שנים להולדתו

[twitter עקבו אחרי אתר הארץ בטוויטר](#)

פסל אפולו בפקולטה לפרהיסטוריה ולהיסטוריה עתיקה של אוניברסיטת היידלברג. מימין: שאול טשרניחובסקי במרפסת ביתו

בקיץ 1899 בא המשורר והמתרגם שאול טשרניחובסקי בן ה-24 להיידלברג כדי ללמוד בפקולטה לרפואה של האוניברסיטה העתיקה ורבת המוניטין. הוא שהה בעיר כארבע שנים, עד קיץ 1903. בשירו "שרטוטים" תיאר את עצמו כ"דב, שמצפון / בא ומחופי הים השחר לאשכנז אתא / שבת באוהלה של תורה בהיידלברג זו העתיקה".

הלימודים התובעניים לא החלישו את כוח היצירה שלו. כשנה קודם לכן ראה אור הכרך הראשון של ספר שיריו "חזיונות ומנגינות" (ורשה, 1898) ובתקופה זו כתב לא מעט שירים, שכמה מהם נחשבים לא רק הטובים שבשיריו, אלא גם אבני-דרך בתולדות השירה העברית החדשה.

במכתב לפרופסור יוסף קלזנר, שלמד גם הוא בהיידלברג באותן שנים, ולימים נהפך לביוגרף שלו, כתב טשרניחובסקי ב-25 ביולי 1906: "אם תמצא שיר משלי כתוב וחתום מקום פלוני ושעה פלונית - וידעת: באותה

**בית המרזח "אצל הספינה
השחורה" בהיידלברג בימי
טשרניחובסקי (למעלה)
ולפני הריסתו**

שעה ובאותו מקום הרגשתי את שירת החיים". היידלברג היתה אפוא "נוף ההולדת" של חטיבת שירים חשובה במכלול יצירתו, וטשרניחובסקי ציין לפעמים את המקום המדויק שבו חווה את "שירת החיים" הזאת.

בשולי השיר "לנוכח פסל אפולו" - השיר הראשון שכתב באותה תקופה - נרשם: "אודיסה- היידלברג, 1899". אפשר לפרש את שורת הפתיחה, "באתי עדיך, אל נשכח מעולם", ואת ההמשך "באתי עדיך, מול פסלך אקודה" - כמתארים הארה שבה נגלה לו הפסל כבר בעת שהותו באודסה. ובכל זאת, האם אי אפשר לשער שהשיר מתאר רגע ממשי של עמידה מול פסלו של האל היווני?

אבל היכן עמד הפסל? במוזיאון העירוני של היידלברג אין פסל של אפולו וגם לא באחת מכיכרות העיר. האומנם, אם כן, "העלייה לרגל" לפסלו של אפולו היתה פרי דמיונו של המשורר? והנה, באקראי, בעת ביקור באוניברסיטה של היידלברג, התגלה לנו הפסל בקומה השנייה של בניין הפקולטה לפרהיסטוריה ולהיסטוריה עתיקה. והתברר שהוא הועבר לשם לפני כמה עשרות שנים מבניין האוניברסיטה הישנה (Universitaet Alte) שבמרכז העיר. הפסל ניצב שם בחברת הרבה העתקי גבס של פסלי דמויות מן המיתולוגיה ומהתקופה הקלאסית.

אפולו שראה טשרניחובסקי בהיידלברג היה אם כן העתק של הפסל המפורסם המכונה "אפולו מבלודרה" מאמצע המאה הרביעית לפני הספירה, שהתגלה כבר בתקופת הרנסנס, והמקור שלו נמצא היום במוזיאון של קריית הוותיקן. אפשר להניח שכבר בימיו הראשונים בעיר ביקר טשרניחובסקי בבניין האוניברסיטה וראה שם את פסלו של האל היווני, שאליו נמשך יותר מכל יתר האלים.

אפולו יפה התואר הוא אל פאן-הלני; אל היופי, השירה, המוסיקה והריקוד, וגם סמל ההרמוניה והריסון העצמי, וטשרניחובסקי רואה בו את "סמל המאור בחיים", סמל "הטוב והנעלה", ה"מרומם בסוד-סודות היצירה" - ניגודו המוחלט של "אל המדבריות היהודי", "אל כובשי כנען בסופה", שנאסר "ברצועות של תפילין".

אם אכן החלה ההשראה לשיר באודסה, היא נהפכה לשיר בעקבות המפגש עם הפסל בהיידלברג. בשלו וגם בשל שירי טבע אחרים שכתב טשרניחובסקי בשנים אלה, כינה קלזנר, בהפרזה גדולה, את שנות היצירה של טשרניחובסקי בהיידלברג כ"תקופה ניטשיאנית".

היידלברג העתיקה נותרה כפי שהיתה בתקופה שטשרניחובסקי התגורר בה - עיר קטנה, שעיקרה רחוב ראשי אחד (היום רחוב הולכי הרגל הארוך באירופה, כשני קילומטרים אורכו) והרבה סימטאות קטנות היורדות אל הנהר. המוניטין באו לה בשל מיקומה - במקום שבו עמק הנהר נקר (Neckar) יוצא מההרים ונכנס לשפלת הריין - ובעיקר בשל האוניברסיטה שלה, העתיקה בגרמניה, שנוסדה ב-1386. נופיה העניקו השראה להרבה משוררים גרמנים, וגם לכמה לא-גרמנים, ובהם המשורר האמריקאי לונגפלו, המשורר האנגלי אלפרד לורד טניסון, וקרוב לימינו, אלן גינזברג, שכתב פואמה על מראה העיר הנשקף מ"דרך הפילוסופים" (Philosophenweg) שמעל הגדה הצפונית.

קלזנר כותב על טשרניחובסקי כי "לא היה, אפשר, אף בין משוררי גרמניה מי שחיבב ופיאר את הדר-הטבע של היידלברג כמשורר העברי הלאומי. ימים תמימים היה מטפס על ההרים ותועה ביערים שמסביב לעיר ושבריוחוק של כמה קילומטרים ממנה - ועינו לא שבעה מראות ונפשו לא שבעה מהתענג. הוא ידע מקומות נפלאים, פינות-סתר ומחבואי-עילום, בסביבותיה של היידלברג, שלא חדרה אליהם אף עינם של ילידי המקום... בתוך הטבע הנהדר היה טשרניחובסקי ממעט בדברים, ורק מסתכל היה ופניו קורנות ומבע מורה על רוב-מחשבה וסערה פנימית כאחת היה מסתמן עליהן במשך שעות שלמות".

הנוף סביב היידלברג - ולא העיר עצמה - הוא שהעצים בו את "ההשקפה הפאנתאיסטית, הפיוטית-פילוסופית, על הטבע ועל האדם", שבאה לידי ביטוי לדוגמה בשיר "נוקטורנו", שכתב ב-1900 בכפר פלזנמר (Felsenmerr) שבתוך אודנוולד (Odenwald):

קצתי בקריה - ואעל ההרה.

זרעות ליל-כשפים קדמוני ונהרה,

זרעות ליל-שקט רחב-הידיים,

לילה בן-חורים ולו הוד יפעת-פראים,

נאוה כבקדמת היצירה - ובטרם

יהיה למאור החשמל בזרם.

לא נותרו הרבה עדויות מארבע השנים שטשרניחובסקי התגורר בעיר האוניברסיטאית הקטנה הזאת, לבד מעדותו של קלזנר, כמה מסמכים בארכיון האוניברסיטה ובארכיון העירוני. עובדי הארכיון הופתעו לשמוע על המשורר העברי החשוב שחי בעירם. וגם שיריו. בעזרתם אפשר להצביע על כמה מן המקומות שהוא מזכיר, או שהעניקו לו השראה. הנה, לדוגמה, בשולי השיר "הנאוה מדיסלברג" נכתב: "נויאנהיים, בית היין Zum Schiff". בית המרזח הזה החליף מאוחר יותר את שמו ל-Zum Schwarzen Schiff ("אצל הספינה השחורה"), שם שניתן לו בשל הדוברות נושאות הפחם המפליגות על נהר הנקר שעגנו בסמוך לו בדרכן אל נהר הרין ואל ערי התעשייה שלגדותיו. את מקומו של בית המרזח הזה נאלצנו לחפש בארכיון העירוני, שכן במקומו עומדים היום מלון ובניין משרדים.

קלזנר מספר כי "הנאוה מדיסלברג" היתה מלצרית בבית המרזח, שצודדה את לבו של טשרניחובסקי בקסמיה, ובהשראתה כתב טשרניחובסקי את השיר ש"דור שלם של קוראים עבריים התענג ממנו"; שיר שבו קורא המשורר לנערה הנאוה להתגנב בלילה לחדרו ואחד העם הפוריטן התייחס אליו כדומה ל"מיני מתיקה, שמערבים בסם-המוות לזבובים".

כי יעל ענן-הערביים בחגוויים,

ואחותך הבכירה נרדמה -

את חרש תקומי ותרדי אלי.

אז שירי, שיר נכר, לך אשיר בגיא,

וענתה לו בת-קול הריך.

אפשר לדמות את טשרניחובסקי חוצה לעת ערב את הגשר מול הבית שבו התגורר, ונכנס לבית המרזח שעל הגדה האחרת של הנהר, בשולי שכונת הווילות נויאנהיים (Neuenheim), שנבנתה בערך באותו זמן ומטפסת היום על מדרון ה"הייליגנברג", וכובש שם את לבן של נשים צעירות; נשים פשוטות, כותב קלזנר, שביקשו בחברת הצעיר הנוכרי והמרשים להשתחרר משעבודן לכבלי הצביעות הימי-ביניימית. ואולם, קשה לדמות את בית המרזח וסביבתו כמקום של חטאים ואין לדעת כמה ערבים בילה בו טשרניחובסקי, וכמה ערבים אחרים בחר לבלות בכמה מן המסעדות או בתי המרזח הרבים בעיר העתיקה. ממעט העדויות ברור שלא היה מתנזר או מתבודד.

טשרניחובסקי בילה בערבים בבתי מרזח לא רק כדי לצוד בקסמיו "הנוכריים" גרמניות צעירות, ולא רק כחלק מן ההווי הסטודנטיאלי, אלא גם מפני שהחדר ששכר היה, כך מספר לנו קלזנר, "חדר דל", שבגלל מצבו החומרי ה"קשה מאוד" לא יכול היה להרשות לעצמו טוב ממנו. המשורר עצמו תיאר את חדרו כעליית גג קטנה; כאשר קרני השמש מתפרצים לתוכו "הן עוברות כחשמל של זהב על כריכות של גיתה הומר", והופכות את שולחן הכתיבה לזהב ואת מכשירי הרפואה ל"כתם מאופיר".

בעליית הגג הזאת היתה תלויה תמונה של הרצל, והיתה בו גם גולגולת של מת המלמדת כי "רופא בעתיד פה גר" (שרטוטים). רק הלך רוח רומנטי יכול היה להעלות בבית הזה בדמיונו את יוון - "עריסת הנפשות היפות אף האדירות" - והביאו אותו להכרה כי בנוף כמו זה הנשקף מן החלון - "הר כלו תכלת שם נשקף, מתלכד עם עבים כחלים" - "צצו מנגינות הומר, נוצרו חזיונות סופוקלס!" (שרטוטים).

כך גם קשה להאמין שהמזרקה עם פסלו של הרקולס (Herkulesbrunnen), הניצבת בכיכר השוק מאז המאה ה-18, היא שהעניקה לו את ההשראה לתאר את יוון כ"ארץ בה נחלים, מעיינים מחביון שיש יזרמו... יערי ברוש ועצמי דפנה - ממלכת דומיית הקודש" בשירו "דינירה". לכל היותר, הפסל תרם משהו לבריאת השיר על אשתו של הענק האל-למחצה שפותתה על ידי יריבו, הקנאטור נסוס, לתת לו כותנת מורעלת, וכדי לשכך את ייסוריו ציווה הרקולס לשרוף אותו חי. יוון של טשרניחובסקי היתה יוון שבדמיון ולא הנוף היפה של היידלברג וסביבתה הוליד את הלך הרוח הפנתיאיסטי שלו. נכון יותר לומר שהלך הרוח הפנתיאיסטי שלו הוא זה שתירגם את מראות הנוף לתמונות הרחוקות מאוד וברא את היידלברג כפרי הדמיון היוצר שלו.

לפני כשלושים שנה הקדים אותנו חוקר הספרות חיים שוהם, שהלך בעקבות טשרניחובסקי בהיידלברג (בשתי רשימות שפירסם ב-1977 וב-1979). הוא איתר כמה מסמכים הקשורים בלימודיו בארכיון האוניברסיטה, והצביע על הבניין שבו התגורר ב"רחוב התחתון של הנקאר" (Untere Neckarstrasse) המקביל לנהר. מדובר בביתו של האופה צימרמן ב"כיכר היובל" שמול האולם העירוני המשמש גם לקונצרטים. הבית והמאפייה היו השראה לשיר "את מי אהב?" ("את מי אהב? - בת האופה!" / לא, כי אחמוד המעדנים").

טשרניחובסקי התגורר נוסף לכך בכמה דירות בעיר, ועל אחת מהן, בתוך העיר וללא נוף, כתב (דירה חדשה, 1903):

ערב היה, ולבי כואב:

אים יערי, ואי ההר?

גז הנהר, אויר משחת,

גנים סביבי, רחוב צר...

וחלונות זרים, חצופים,

קרוב, קרוב לי כל כך,

בי מתבוננים... ערב היה,

ולבי נשבר תוך הפח.

המטייל בעיר ובסביבותיה יתקשה להתרשם שמדובר ב"מקומות מפלאים בהוד-מראם" ובטבע המצטיין ב"הדר-גאונר, ברבגוניותו ובסבך-תעלומותיו, בשפעו וריבוי, בפניו הנזעמים בשעת סופה וסערה, חזיזים ורעמים". למעשה, הכפרים והעיירות שבסביבות העיר שוכנים בנופים ירוקים ומשרי שלווה. הנאוה מדיסלברג - "בת-הרים" - גרה בכפר הקטן בשם זה השוכן ליד העיירה נקר-שטיינאך (Steinbach-Neckar) שטשרניחובסקי הלך, אליו, מן הסתם, ברגל, ולא עשה את הנסיעה קצרה ברכבת (היוצאת היום תחנת הרכבת הישנה).

את נוף המקום תיאר בשיר "הרהורי ערב" כנוף מלא הוד ועוז ויפעה זרה, פראית, ובו הר הדומה ל"שלד לבני שחץ / ערם-עצמות ואין לו עור, מפלצת. ממשפחות-איל, שאפסו מן אדמות..." היער המדובר הוא ה-Odenwald Kleiner (אודנוואלד הקטן), חלקו הדרומי של Odenwald והוא לובש בשיר מראה של יער פרא. בביקורנו במקום התברר שהטירה החרבה, המתוארת בשיר כאילו היתה מבצר קדמון עם "שירי עמודים, הריסות אולמים", אינה אלא מגדל נמוך, מוקף שרידי חומה נמוכה. גם הטירות המתוארות בשיר בין קברות דור-נכר ("שור, הנה הם מבצריך, דור גאה, / משפחת הברזל, דור נערץ, גדל-דעה, / השם צורים קנו ומכון-רבצו רכסים") - ארבע הטירות המבצצות מתוך החורש שלאורך הנהר) רחוקות היו בעינינו מלהיות טירות רבות הוד ועוצמה המעוררות כמיהה ל"רצון נמרץ ובווער", כדברי השיר. קלזנר זכר את הנוף סביב העיר כמצטיין בסבך-תעלומות ובריבוי צורות ופנים; ואולם, זה נוף פסטורלי רך של יער, עמק ירוק, ונהר המתפתל בתוכו, שאין בו שמץ מן ההוד הפראי שהמשורר מצא בו. ייתכן שלמי שהגיע מ"ארץ שטוחה" די היה באלה כדי לעורר כמיהה אל הקמאי ואל איתני הטבע.

אין בשירי טשרניחובסקי זכר להווי של אגודות הסטודנטים, אין רמז לכך שהלך לשמוע קונצרטים בכנסיות, או באולם העירוני שליד הבניין שבו התגורר. אין בשיריו זכר לאטרקציות של העיר כמו הטירה (Heidelberger Schloss), שבנייתה החלה בתחילת המאה ה-13 והסתיימה ב-1632, נהרסה ברובה על ידי צבא הכיבוש הצרפתי במאה ה-17, ושיפוצה החל בערך בזמן שטשרניחובסקי למד בעיר. אולי משום שלא היה אורח לרגע בעיר, והטירה, הכנסיות, הגשר הישן ואתרים אחרים היו לו מראות של יום-יום. האם עלה ברכבל ל-Koenigstuhl (כס המלך) כדי להשקיף מגובה של 568 מטרים על העיר והנהר וכדי לראות את מה שהיה עד שנות השישים ה-Schloss Hotel, המלון שבו השלים מרק טווין את כתיבת הרומאן "הקלברי פין".

טשרניחובסקי לא זכה לביוגרפיה שהוא ראוי לה מזמן, והדבר מפליא: הרי סיפורי אהבים עם נערות גרמניות כמו מריה צימרמן, בת האופה, שעליה כתב את השיר "את מי אהב?" או עם הנאוה האלמונית מדיסלברג, וכמובן סיפור אהבתו ונישואיו עם מילניה קרלובנה פון גוזיאס גורבציץ, בת אצולה נוצרייה, שהיתה בתקופת

המהפיכה הקומוניסטית לפרבוסלאווית אדוקה וילדה לו בת בשם איזולדה; הרי פרשות כאלה הן החומרים שמחברי ביוגרפיות משתוקקים להם. ואולם, דומה כי הביוגרף לעתיד יתקשה לשחזר את חייו של המשורר והמתרגם בארבע השנים המכוננות, הסוערות והפוריות שלו בהיידלברג, והשירים שכתב בה יועילו לו רק במעט.

זהר ויעקב שביט

תודתנו לעובדי הארכיון העירוני בהיידלברג: Guenther Berger, Stadtarchiv Heidelberg, Beate Ellbruek, ולמר Simon Laufer ששרדו נמצא במקום בו שכן בית המרזח "אצל הספינה השחורה" (תמונה של בית המרזח Zum schwarzen Schiff בצילום מתחילת המאה העשרים באדיבות הארכיון העירוני היידלברג.